

תפקידה של כתובה

אורן צוויק

פתיחה

ברגע השיא של האדם, בזמן חופתו, אנו מקדישים זמן ניכר לקריאת הכתובה ומסירתה לכלה. ואם יעמוד אדם פשוט בתוך הקהל וישאל: מה ענינה של קריאת מגילה זו? נענה לו שזהו "שטר כתובה", כלומר, חוזה התחייבות של החתן לכלתו, שאם תתאלמן או תתגרש ממנו, חס וחלילה, החתן מתחייב לתת לה מאתיים דינרים ועוד תוספת כתובה.

ואם ימשיך השואל לשאול: מה הטעם שתקנו לעשות שטר התחייבות כזה? נשיב לו כשאנו מצטטים את דברי הגמרא: "טעמא מאי תיקנו רבנן כתובה? כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה". ולאחר תשובה כזאת אין ספק שהמקשן יתמה תמיהה עצומה ויקשה: מה פתאום "קלה בעיניו להוציאה"? תראה את החתן והכלה - זוג מאוהבים? למה לחשוב על גירושין? למה לחשוב על התאלמנות? האם זהו המעמד המתאים להסכם כזה? דוקא עכשיו לפני כולם? ואנו, מה תשובה יש בפינו לענות לו? הרי גמרא ערוכה היא בידינו?

במאמר הבא ננסה להציג הבנה אחרת למאמר חז"ל: "שלא תהא קלה..." שאולי תהיה יותר מחוברת לתקופתנו ולמעמד המרומם של החופה. ובנוסף, נוכל למצוא על ידי חקירה זו מספר נפקא מינות מעניינות היוצאות מתוך הגישות השונות לטעם הכתובה.

הגישה המקובלת בדרך כלל להבנת המושג כתובה, היא באופן המובן מפשט הגמרא: "שלא תהא קלה בעיניו להוציאה", דהיינו, הכתובה באה כגורם מרתיע לבעל שלא יגרש את אשתו, כאילו הכתובה זועקת: "לא כדאי לך לגרש את אשתך, כי אם תגרשנה תצטרך לשלם לה הרבה כסף!" הכתובה לפי זה באה כ"קנס", ועל פי הבנה כזו צודק האיש החביב בטענתו למה היא נקראת דווקא בחופה.

אבל אולי ניתן להציג את הכתובה באופן שונה, באופן חיובי: כתובה היא לא קנס, אלא חוב. חוב של הבעל לאשתו, דהיינו, הבעל אוהב את אשתו ולכן הוא מוכן לשלם עבורה הרבה כסף. ונבאר את הדבר: בגישה הקודמת, סיבת נתינת הכתובה היתה בכדי למנוע גירושין, אך בגישה החדשה שאנו מנסים להסביר, הכתובה היא לא אמצעי התראה, אלא הכתובה באה כביטוי לחשיבות האשה בעיני הבעל. כביכול הכתובה אומרת לנו כמה כסף מוכן הבעל לשלם, בכדי שהאשה שהוא אוהב תהיה שלו. לפי זה, הכתובה לא נועדה לתקופה שלאחר הנישואין, כמו בגישה של קנס, אלא השייכות שלה היא בעיקר לזמן הנישואין גופא. הכתובה היא הגורם

המאחד ומקשר בין בני הזוג, כשטר המסמל את חיבתו של הבעל לאשתו, שהוא לא מוכן להיפרד ממנה אלא בממון רב. בכדי לבאר את שתי הגישות השונות, נביא שתי נפקא מינות אשר ידגישו לנו את ההבדל בין השתיים. אם נלך לשיטה הראשונה, שכתובה היא קנס, הכתובה תהיה במעמד ההלכתי של קנס עם כל המשמעויות ההלכתיות המסתעפות מכך. אך אם הכתובה היא חוב של הבעל לאשתו, דין הכתובה יהיה כדיני חובות רגילים, ולקמן נרחיב את הדיבור על כך. נפקא מינא שניה אשר מבליטה את הגישות השונות היא, המעמד הממוני של הכתובה. לפי הגישה של קנס, הבעל מתחייב לתת את הכתובה, רק כשהאשה מתאלמנת או מתגרשת, ועד אז הכתובה נמצאת בחזקתו הממונית של הבעל ואין לאשה כלום בכתובה. אבל לגישה שכתובה זה חוב, הבעל מחויב מעיקר הדין לתת את הכתובה כבר ברגע הנישואין, רק שמבחינה ממונית, האשה לא יכולה לממש את זכותה בכתובה עד שהבעל יסתלק ממנה, דהיינו, כשתגרש או תתאלמן, מפני שעד אז, בעלה הוא האחראי הממוני בביתם. ולכן, הכתובה בפועל שייכת לבעל, אך יש לאשה זכות ממונית מסוימת, כעין אפותקי, בכתובה.² וכן נהגו בתקופות קדומות לייחד לאשה מעות או כלים לכתובתה, ורק בזמן מאוחר יותר, בא שמעון כן שטח ותיקן שכל הנכסים יהיו אחראים לכתובת האשה.³

אומנם יש להוסיף, שגישה זו לא כל כך מתיישבת עם דברי הגמרא: "טעמא מאי תיקנו רבנן כתובה? כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה", אך בהמשך המאמר ננסה ליישב את הבעיה הזאת על פי הירושלמי.

גישה שניה זו, אנו מוצאים ברמזים במספר מקומות במסכת כתובות, וביתר דגש בתלמוד הירושלמי.⁴

ננסה להציג מספר מקורות לשוני בין התפיסות השונות והשלכתן.

האם כתובה היא דאורייתא או דרבנן?

מצינו מחלוקת תנאים האם כתובה היא מן התורה או תקנת חז"ל.⁵ רשב"ג סובר שכתובה דאורייתא,⁶ וחכמים סוברים שכתובה דרבנן. להלכה, רוב הראשונים פוסקים שכתובה דרבנן,⁷ כחכמים. הסמ"ג ור"ת פוסקים שכתובה דאורייתא, כרשב"ג.

מהו מקורו של רשב"ג? הגמרא בדף י, א. מביאה את המקור:

2. אמנם, אחרי תקנת שמעון בן שטח, יש לאשה רק שעבוד על נכסי הבעל ולא כעין אפותקי.
3. כתובות פב, ב.
4. ואכן מה מתאים שגישה זו תופיע דווקא בתלמוד הארץ ישראלי המדגיש את החיוב והחיבור ולא את השלילי והפירוד.
5. י, ב; ק, ב.
6. וכן סובר גם רבי מאיר נו, ב.
7. רי"ף - סה, ב מדפי הרי"ף, ר"ת - מובא ברא"ש א, יט, והרא"ש נוטה לדבריהם. רמב"ם הלכות אישות יא, יד.
8. הסמ"ג מובא בשלטי הגיבורים סה, ב בדפי הרי"ף אות ג, ר"ת בתוספות י, א ד"ה אמר ר"נ. וכן ברא"ש הנ"ל.

"כסף ישקול כמוהר הבתולות", שיהיה זה כמוהר הבתולות ומוהר הבתולות כזה, מכאן סמכו חכמים לכתובת אשה מן התורה".

ונחלקו הראשונים בהבנת הגמרא:

רש"י⁹ (וכן הרמב"ן והריטב"א) מבין, שהלימוד הוא, מזה שהתורה נקטה לשון "מוהר". כלומר הגמרא מצטטת לנו לימוד שלא קשור כלל לסוגיא. הגמרא מביאה לנו את הקשו של רבי יוסי הגלילי בדף לה: שסובר שמלשון הפסוק במפתה "כסף ישקול כמוהר הבתולות" נלמד, שהמפתה צריך לשלם כמו שנהוג לשלם אצל אונס בתולה, ומתוך שהתורה למדה אונס למפתה, נלמד גם הפוך, ממפתה לאונס, לעניין תשלום דווקא בשקלים. עד כאן מדרשו של רבי יוסי. אך מסיקה הגמרא, באופן עקיף, שמזה שהתורה נוקטת לשון "מוהר" ולא לשון "כסף ישקול כקנס הבתולות" נלמד שיש מושג של מוהר, כלומר כתובה, כאמור בבראשית: "הרבו עלי מאוד מוהר ומתן"¹⁰.

הרא"ש¹¹ מביא בשם ר"ת שהלימוד הוא לא רק סמך בעלמא, אלא לימוד מפורש "שהיה זה כמוהר הבתולות", ולדעתו לא גורסים את המשך הגמרא: "ומוהר הבתולות כזה", וכוונת הפסוק הוא, שלמפתה יהיה דין "כתובה". ו"מוהר הבתולות", אין הכוונה לאונס, כלימודו של רבי יוסי, אלא לכתובת אשה, ואף שלא מוזכרת בתורה עד אז שום מילה על ענין כתובה, למרות הכל, יש לנו כאן את המקור המפורש לכתובה.

יוצא לנו אם כן, מחלוקת ראשונים האם לדעת מי שסובר כתובה דאורייתא זה נלמד ממקור מפורש בתורה - וכך סובר ר"ת, או שזה נלמד רק מרמז בתורה - וכך סובר רש"י. ומכאן מסיק ר"ת¹² שכתובה דינה כקנס, כמו אונס ומפתה, וצריך לשלמה בסלע צורי שהוא פי שמונה מסלע מדינה, כדיני קנסות.

אך רש"י ושאר הראשונים יסברו שכתובה אין דינה כקנס ודיו לשלמה בסלע מדינה¹³. לסיכום: ניתן לראות שתי גישות לטעמה של הכתובה למי שסובר שכתובה מן התורה, ר"ת והרא"ש יסברו שכתובה היא קנס, כאונס ומפתה. רש"י והרמב"ן יסברו שכתובה היא לא קנס, אלא ככל הנראה, דעתם היא שכתובה נחשבת כחוב רגיל שהבעל חייב לאשתו¹⁴. וכמובן שניתן להשליך הבנתם לחקירה שלנו. נמשיך הלאה להעמיק בשיטתם.

9. שמות כב.

10. י. א. ד"ה "מכאן סמכו".

11. בראשית לב. ואין ללמוד ממקור זה את הכתובה, שהרי הכתובה לא מוזכרת בתור חיוב, אלא רק כמנהג העולם שנהגו לעשות..

12. פרק א סימן יט.

13. ר"ת אומנם לא אמר זאת במפורש, אך הרמב"ן בקי, ב. ד"ה "נשא אשה", טוען שכך הוא צריך לסבור.

14. אמנם הרא"ש סובר שאף לפוסקים שכתובה מדרבנן, יסכימו שצריך לשלמה בסלע צורי, שלא תהא קלה בעיניו להוציאה.

15. מהלך זה מבוסס על פי שעורו של הרב ברוך פו.

הבנה בדברי הגמרא: "שלא תהא קלה בעיניו להוציאה" אחרי שהבנו מה טעמו של רשב"ג, מוטל עלינו להבין איך השיטות השונות בראשונים יבינו את דברי הגמרא: "טעמא מאי תקנו רבנן כתובה? כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה"¹⁶.

שיטת ר"ת: תוספות, אשר פוסק שכתובה דאורייתא, נמצא בבעיה קשה בעקבות דברי הגמרא הנ"ל, שהרי משמע מדברי הגמרא שרבנן תקנו כתובה? תוספות עצמו פותר את הבעיה¹⁷ ואומר שאף למי שסובר שכתובה דאורייתא, זה יהיה רק בכתובת בתולה, כדברי הפסוק "כמוהר הבתולות", אך בכתובת אלמנה וגרושה שכתובתן מנה, לדברי הכל, כתובתן מדרבנן, כאמור בגמרא בפרוש: "אלמנה דעתידין רבנן דמתקני לה מנה"¹⁸. ואם כך, אומר התוספות, כל פעם שנאמר בגמרא: "מאי טעמא דמתקני רבנן כתובה?", הכוונה לכתובת גרושה או אלמנה, שרבנן תקנו לה קנס, דהיינו התראה שלא יגרשנה. ומקשה התוספות, הכל טוב ויפה במקרי גירושין, אך מה נאמר במקרים שהאשה מתאלמנת (כלומר במקרים שהבעל נשא גרושה או אלמנה ונפטר)? מדוע רבנן תקנו לתת לה כתובה במקרה כזה, הרי לא שייך כאן הטעם של קנס? תוספות עצמו מתרץ שבמקרי התאלמנות, הטעם שתקנו לה כתובה הוא משום "חינא". (המושג "חינא" אצל התוספות, בדרך כלל מתפרש, שהאשה תמצא חן בעיני אנשים לאחר חיי הנישואין, בכדי שאנשים "יקפצו" עליה וירצו להתחתן עם אישה שיש לה כסף¹⁹). אך מעיר התוספות, שמטעם חינא לבד לא היינו מתקנים כתובה, אלא מכיון שכבר תקנו כתובה במקרה גירושין, תקנו לתת כתובה גם במקרי התאלמנות, משום חינא.

יוצא אם כן, שבמקרים שכתובה היא דרבנן, טעמה של הכתובה הוא: או משום חינא לאחר התאלמנות, או משום קנס שלא יגרש. המכנה המשותף לשני הטעמים הוא, שתכלית הכתובה היא לאחר הנישואין ולא לזמן הנישואין. ויש לדון בדעת התוספות מהי טעמה של כתובה דאורייתא. לעיל אמרנו בשם ר"ת שכתובה דאורייתא היא קנס, כמו באונס ומפתה. בתוספות רא"ש²⁰ משמע שקנס של אונס ומפתה יכול להוות תחליף ממש לכתובה, וכן משמע בעוד מספר ראשונים²¹ שקנס של אונס ומפתה וכתובת בתולה הם אותו דבר. לפי דברי ראשונים אלו ניתן לומר, שכתובה דאורייתא זה תשלום עבור פגם בתוליה. אך בדף יא, א מובא שאביי מביא את הטעם: "כתובה היינו טעמא שלא תהא קלה בעיניו להוציאה", אף על בתולה. אם כן, אולי צריכים אנו לומר, שתפקיד הכתובה מדאורייתא הוא כמו לבעולה, למנוע מהבעל שיגרש. רק שמדאורייתא הטעם שאנו רוצים למנוע ממנו לגרש, הוא משום שפגם בתוליה, ואין זה הוגן שאחר שפגמה "יזרקנה" בקלות, וכעין זאת תקנו בבעולה מדרבנן.

16. כתובות לט, ב.

17. לט, ב ד"ה טעמא.

18. י, ב.

19. כך מפורש בתוספות פד, א ד"ה "לכתובת" בשם ר"ת.

20. לט, ב.

21. רשב"א, רמב"ם.

שיטת הרמב"ן: לשיטת הראשונים שפוסקים כתובה דרבנן, הגמרא הולכת על פי פסק ההלכה שכתובה דרבנן ומביאה את טעמם של רבנן. אך גם לשיטתם יש לחקור, האם זה הטעם שיהיה גם לרשב"ג אשר פוסק שכתובה היא מדאורייתא? לפי הסברינו לעיל בהבנת רשב"ג לדעת רש"י והרמב"ן, טעמו של רשב"ג שונה מהטעם אשר אנו מביאים כאן בגמרא, רשב"ג הסביר זאת מטעם חוב, וכאן הגמרא מסבירה זאת מטעם קנס. ובאופן פשוט ניתן לומר, שרשב"ג ורבנן נחלקו לא רק במקורה של הכתובה אלא גם בטעמה.

אך בעיון בירושלמי נגלה, שהמקום היחיד שמובא בירושלמי הביטוי: "שלא תהא קלה בעיניו להוציאה", הוא במאמר המופיע בבבלי בדף פב, ב:

"בראשונה היו כותבין לבתולה מאתיים ולאלמנה מנה, והיו מזקינין ולא היו נושאין נשים (רש"י - שלא היו רוצות להינשא להם, אמרו: לכשימות או יגרש, לא נמצא לגבות כלום, שהיורשים יצניעו מעות של ירושה). התקינו שיהיו מניחין אותה (הכסף של הכתובה) בבית אביה; ועדיין כשהוא כועס עליה, אומר לה לכי אצל כתובתיך. התקינו שיהיו מניחין אותה בבית חמיה (בבית בעלה), עשירות עושות אותה קלתות של כסף ושל זהב, עניות היו עושות אותה עביט של מימי רגלים; ועדיין כשכועס עליה, אומר לה טלי כתובתיך וצאי, עד שבא שמעון בן שטח ותיקן, שיהא כותב לה כל נכסי אחראין לכתובתה".

ומוסיף הירושלמי: "שלא תהא קלה בעיניו להוציאה". משמע לפי הירושלמי, שהביטוי "שלא תהא קלה", מתייחס לתקנת שעבוד נכסים לאשה. אמנם בבבלי קשה מאוד להסביר כך בפשט²², אך בירושלמי ניתן לומר, ללא בעיות, שבין לרשב"ג ובין לרבנן - תפקיד הכתובה הוא לזמן הנישואין, ולא לאחר זמן הנישואין. ותפקיד הכתובה יהיה לפי זה כחוב של הבעל לאשתו, בין אם זה בא בצורת חפץ ממשי, כמו שהיה בתקופה שקודם תקנת שמעון בן שטח, ובין אם זה בא בצורת שעבוד נכסים, כפי שנפסק כיום.

לסיכום: יצא אם כן, שלר"ת, כתובת בתולה טעמה משום קנס, וכן תקנו חז"ל כתובה גם לאלמנה וגרושה, משום קנס. לירושלמי, צריך לומר, שבין כתובת בתולה ובין כתובת אלמנה, טעמה משום חוב. ולרמב"ן, צריך לומר, שמי שסובר כתובה מדאורייתא, הטעם הוא משום חוב, ומי שסובר כתובה מדרבנן, הטעם הוא משום קנס.

דוגמה נוספת לשתי הגישות הנ"ל, נוכל למצוא בסוגיה שלכאורה לא כל כך קשורה לעניין, אך לאחר עיון בסוגיה נוכל למצוא קשר ברור לדיון שלנו.

הבנה בסוגיא: 'כנסה ראשון'

הגמרא בדף יא, ב מביאה ברייתא:

22. ועיין שיטה מקובצת לט, ב. ד"ה "ודעת רבנו חננאל", שמבין כך גם בבבלי.

"כנסה ראשון לשום נישואין (ומת הבעל הראשון, ונשאה שנית), ויש לה עדים שלא נסתרה (כלומר, אפילו אם יש לבעל השני עדים שלא התייחדה) - אין השני יכול לטעון טענת בתולים, שהרי כנסה ראשון".

ומסיק מכאן רב אשי²³, שאף שבדרך כלל אם נשאה על מנת שהיא בתולה ונמצאת בעולה, אומרים שיש כאן מקח טעות והיא יוצאת שלא בכתובה²⁴, במקרה של הברייטא, הבעל מחויב לשלם לה כתובה מנה, "שהרי כנסה ראשון".

בביאור המילים "שהרי כנסה ראשון", נחלקו הראשונים.

שיטת תוספות²⁵: התוספות מסביר שהכוונה בדברי הגמרא הוא, שאין כאן מקח טעות, כי הבעל ידע שהיא בעולה. ואף שהיו עדים שהיא לא התייחדה עם הבעל הראשון, זה לא שכנע את הבעל השני, כי הוא עדיין חושש שמא טעו, או שמא לשבחה היו אומרים כן²⁶.

הרמב"ן²⁷ על פי והירושלמי²⁸ מסביר, שהטעם שאין כאן מקח טעות הוא, שאף שהבעל משוכנע שהיא בתולה על פי עדותם של העדים, אך בגלל שהאשה היא כבר נשואה, אף שהיא נשארה בתולה, בטל חינא ואין לה מאתיים דינר כבתולה.

מבלי להיכנס לפרטי המחלוקת שם, יוצאת לנו מחלוקת ברורה מאוד בדרישות לכתובה מאתיים:

לתוספות - הדרישה שהכלה תהיה בתולה במצב הפיזי, וכל כלה שאינה עומדת בקריטריונים אלו, כתובתה מנה.

ולדעת הירושלמי והרמב"ן - הדרישה היא שהכלה תהיה בעלת חן, דהיינו לא בעולה ולא נשואה, וכל כלה שלא מעלת חן כל כך, כתובתה מנה.

רואים מכאן באופן בולט מאוד את השוני בטעמה של הכתובה -

לדעות שכתובה זה קנס התראה מגירושין, המדד לכמה כתובה צריך לשלם יהיה הנזק הנגרם לאשה בגירושין. ומפני שלבתולה שהתגרשה, נגרם נזק גדול במעבר מבתולה לגרושה, לכן יש לה כתובה מרובה מאשר לבעולה שהתגרשה. ולשיטות אלו, שהם שיטות חכמי צרפת (ר"ת, ואולי גם הרא"ש), המדד יהיה מדד פיזי - הנזק הנגרם לאשה.

אך לדעות שכתובה זה חוב, המדד לכמה כתובה צריך לשלם יהיה לפי מידת החיבה של הבעל לאשתו, לא בזמן הגירושין, אלא בחיי הנישואין. ולכן לבתולה שלא נישאה מעולם, יש

23. יב, א.

24. כדברי רבא יא, ב.

25. ד"ה שאני הכא יב, א וכן קצת משמע מרש"י בד"ה שהרי כנסה יא, ב.

26. ואכן אם הבעל באמת לא ידע שהיא בעולה, הבית שמואל טוען שיש לבעל מקח טעות ואין לה כלום, אך ר' עקיבא איגר שו"ת רע"א תנינא סימן נא דוחה שיטתו וטוען שלא פלוג ויש לה כתובה מנה.

27. רמב"ן וכן הריטב"א על הסוגיא בדף יב, א.

28. פרק א הלכה ג.

כתובה מרובה מאשר לנשואה אף שהיא בתולה, כי נשואה ירד חינא בעיני הבעל. וכן היא שיטת חכמי ספרד (רמב"ן, ריטב"א) וכך גם נראית גישתו של התלמוד הירושלמי.

בסוגיה זו של הגדרת המושג "בתולה", ישנם הרבה השלכות הלכתיות, נביא להלן שלוש מהן:

א. אשה שנבעלה שלא כדרכה, אם בא אדם לשאתה לאשה, כמה כתובה צריך לשלם לה? בשיטת התוספות מסתבר שצריך לשלם לה מאתיים דינר כבתולה, שהרי מצבה הפיזי עדיין מוגדר כבתולה, והנזק שיגרם לה בגירושין יהיה נזק ששווי מאתיים, וכן מובא בפרוש בתוספות²⁹.

אך לשיטת הירושלמי, מסתבר שכתובתה תהיה מנה, שהרי בטל חינה בעיני הבעל, וכתובתה פוחתת, וכן מביא הים של שלמה³⁰ שזוהי דעת הירושלמי³¹.

ב. האור שמח³² מביא מחלוקת בין הרמב"ם לירושלמי האם בתולה מן הנישואין שנאנסה יש לה קנס או אין לה קנס. הרמב"ם³³ סובר שאין לה קנס, והירושלמי סובר, שבמקרה כזה יש קנס. האור שמח תולה מחלוקתם במחלוקת ר"ת והירושלמי בהבנת המונח בתולה. לפי שיטת הירושלמי, לגבי כתובה, הכל תלוי בחן. אם יש לנערה חן, יש לה כתובה מאתיים ואם אין לנערה חן, יש לה כתובה מנה. אך כאן, לגבי קנס של אונס, אין חשיבות לחן, כי מה שקובע לנו אם יש קנס או אין קנס, זה רק השיקול הפיזי אם היא בתולה או בעולה, ולכן, לדעת הירושלמי, בתולה מן הנישואין חשובה כבתולה ויש לה קנס. אך לשיטת ר"ת, דיני קנסות ודיני כתובות הם אותו דבר, שהרי שניהם עוסקים בקנס, ובשניהם השיקול הבלעדי הוא האם הנערה היא בתולה או בעולה. ולכן, מעיקר הדין, לבתולה מן הנישואין, יש קנס, שהרי היא בתולה. אך לדעתו של הרמב"ם, מכיוון שרוב הנשואות בעולות, ראו רבנן צורך לגזור, שכל נשואה, אף שהיא בתולה, תחשב כבעולה³⁴, ולכן פוסק הרמב"ם שלבתולה מן הנישואין אין קנס, וגם אין כתובה.

ג. במשנה³⁵ יש דיון בין רבנן לרבי מאיר האם ל"מוכת עץ" יש כתובה מאתיים או מנה.

דעת רבנן היא, שיש למוכת עץ כתובה מנה בלבד, כמו לבעולה. בסברת רבנן, יש הבדל בין הגישות השונות בהגדרת בתולה, לשיטת התוספות צריך לומר, שמכיון שאין לה בתולין - כתובתה מנה. ולשיטת הירושלמי צריך לומר, שאין לה חן לאחר שהוכתה בעץ ולכן כתובתה מנה³⁶.

29. לט, ב ד"ה טעמא.

30. כתובות פרק א סימן טו.

31. נפקא מינה זאת שמעתי בשיעורו של הרב ברוך פז.

32. הלכות נערה בתולה א, ט.

33. הלכות נערה בתולה א, ט, וכן מבין גם המגיד משנה, אך המשנה למלך מבין אחרת בדעת הרמב"ם.

34. רבי עקיבא אייגר שו"ת רע"א תנינא סימן נא מבין כך גם בדעת התוספות.

35. יא, א.

36. וכן מפורש בירושלמי בדעת רבנן.

נפקא מינות בגדרים חתי' אין לאשה כתובה
מקרים נוספים בהם אנו מוצאים נפקא מינות בין שתי הגישות לטעמה של כתובה, הם
מקרים בהם אנו מפסידים לאשה את כתובתה.

לשיטת הירושלמי, שהכתובה נועדה בכדי לעשות חן בין הבעל לאשה, מתאים³⁷ שאנו נפסיד
את האשה מכתובה בכל המצבים שאין לנו טעם להמשיך את חיי הנישואים, דהיינו, במקרים
שחינה של האשה ירד לגמרי בעיני הבעל. כמוכן שיש מקרים שאף לשיטת הירושלמי אנו
מחייבים את הבעל לתת כתובה אף שאין סיכוי להמשיך חיי נישואים תקינים, וזה יהיה במקרים
שהבעל אשם בהידרדרות חיי הנישואין, כגון במורד³⁸, נודר מאשתו³⁹, או בעל מום⁴⁰ -
במקרים אלו, אנו מחייבים את הבעל לגרש את אשתו, ולתת לה כתובה מלאה.

לשיטת התוספות, שסובר שהכתובה נועדה לשם קנס שהבעל לא יגרש, מתאים שאנו נפסיד
את האשה כתובה בכל מצב שיש לנו עניין שהבעל יגרשנה⁴¹. כלומר, לשיטת התוספות אנו
צריכים טעם שלילי בכדי לגרום להפסד הכתובה, ולא מספיק לנו טעם נטרלי: שהנישואין לא
מספיק מוצלחים, כמו שאנו רוצים לטעון בשיטה השניה.

ואכן, במספר סוגיות אנו מוצאים מחלוקות ראשונים, אשר באופן די בולט ניתן לשייך
אותם לשתי השיטות הנזכרות לעיל.

א. מקח טעות⁴² - במקרה שהבעל התחתן עם אשה על מנת שהיא בתולה או על מנת שאין
עליה נדרים או מומין, ולאחר הנישואין מצא שהיא בעולה או שיש עליה נדרים או מומין,
במקרה כזה, יש לבעל טענת "מקח טעות" והאשה יוצאת ממנו ללא כתובה.

מדוע אין לאשה כתובה? ניתן לומר על כך שתי סברות, אשר משתלבות לשיטות השונות
בטעמה של כתובה:

בדעת הירושלמי ניתן לומר סברא פשוטה, מכיוון שהבעל ציפה לאשה בתולה ללא מומין,
וגילה שאין הדבר כך, אבד חינה של כלתו בעיניו, ואין לנו שום סיבה לתת לה כתובה, כי כל
טעמה של הכתובה פקע.

37. אומנם, במהלך שננסה לומר להלן, לא תמיד הראשונים עקביים עם השיטה שאנו רוצים לתלות בהם, אך
בתור מהלך כללי בסוגיות, ניתן לראות את שתי הגישות השונות. אומנם יש עניין להעמיק בכל ראשון
וראשון, לדון בו בנפרד, ולנסות ליישבו.

38. סג, א.

39. ע, א.

40. עז, א.

41. ואכן כך נמצא במפורש במסכת יבמות פט, ב לגבי אשה שהלך בעלה למדינת הים ובאו עדים והעידו
שבעלה מת, והאשה נישאה, ולאחר הנישואין בא בעלה, המשנה פוסקת שתצא מזה ומוזה ואין לה כתובה,
והגמרא מנמקת את הטעם: "טעמא שלא תהא קלה... והא תהא קלה" כלומר, יש עניין שהבעל יגרשנה ולכן
אין לה כתובה.

42. שורש סוגיה זו הוא בדף עה, א.

אומנם בדעת התוספות, לא נוכל לומר כך, כי לשיטתו אנו צריכים טעם שלילי בכדי להפסידה כתובה. ולכן, אולי צריך לומר בדעתו, שהטעם שהיא מפסידה כתובה הוא מפני שהיא לא זכתה בכתובה מעולם, כי אף פעם לא היתה חשובה כאשתו, שהרי הוא לא התהנה עמה על מנת כן". וכמו הלשון שמופיעה בגמרא בדף קא, א: "אילונית... אינה אשה".

בסוגיה זו לא מצאתי נפקא מינא להלכה, אך השוני בסברות ברור.

ב. מורדת" - אשה המורדת על בעלה מעסקי תשמיש", נפסק במשנה שפוחתין לה מכתובתה מעט מעט". והגמרא מביאה בהמשך דבריה, שדין מורדת עושים רק כשהאישה רוצה את הבעל ולמרות הכל היא מצערת אותו - "בעינא ליה ומצערנא ליה", אך אם היא מצערת את בעלה בגלל שהיא מואסת בו - "לא כפינן לה". ונחלקו הראשונים בהסבר הדין "לא כפינן לה":

רש"י" מסביר שאם היא אומרת בעינא ליה - כופין אותם להיות ביחד, וזה נעשה על ידי הפחתת הכתובה מעט מעט, אך אם היא טוענת "מאים עלי" - לא כופין אותם להיות ביחד, שהרי אין טעם להמשך הנישואים, ולכן היא יוצאה בלא כתובה. משמע מרש"י שתפקיד הכתובה הוא לחבר ולאחר, ולכן ככל שעובר הזמן והיא עדיין מורדת, כתובתה פוחתת, מכיוון שיש פחות סיכויים להציל את הנישואים.

אך הרשב"א מסביר, שאם היא טוענת "בעינא ליה" - כופים אותה להפסיד את כתובתה מדין קנס, כי היא מורדת מתוך רשעות, אך במאים - אין לנו לקנוס אותה, כי היא אינה עושה מעשי מרידתה מתוך רשעות, אלא בגלל שהבעל מאיס עליה, ולכן במקרה כזה אין היא מפסידה כתובתה מיד, אלא רק אחרי יב חודש.

אם כן, יש לנו מחלוקת מה תפקיד הפחתת הכתובה במורדת, אם בכדי לייצב את הנישואין, או בכדי לקנוס את האישה". ויש בכך נפקא מינא מעשית, אם יש למורדת מזונות בתוך ימי מרדה, או שנקנוס אותה שלא יהיה לה. וכמובן שסברות אלו משתלבות עם הסברות השונות על תפקיד הכתובה.

ג. עוברת על דת" - אשה אשר "עברה על דת", כגון שמאכילה את בעלה אוכל שאינו מעושר וכדומה, אין לה כתובה. ויש לדון, האם הסיבה שאין לה כתובה הוא בגלל שאין כאן סיכוי להמשך חיי נישואים תקינים, או בגלל שיש כאן סיבה ממשית לגרשה, כגון שהבעל

43. אומנם, אם הבעל צריך לתת לה גט, רבו הדיונים על כך, עיין אוצר הפוסקים כרך יח עמ' 144 אות ט, שהרי אם בא עליה לאחר הנישואין, אנו פוסקים כרב: "שאין אדם עושה את בעילתו בעילת זנות". ואף כשלא בא עליה, יש ספק אם הבעל לא מקפיד, ואולי מחל על תנאו. ועיין בראשונים על דפים עב, ב - עד, א. אך לגבי כתובה - לשיטת כולם, הבעל לא צריך לתת לה.

44. סג, א.

45. כרב הונא אשר נפסק להלכה בדף סג, ב.

46. וכן פסקו הרמב"ם והשו"ע אבהע"ז, ב שלא כמו הגאונים.

47. דף סג, ב ד"ה דאמרה, וכן בהמשך דבריו שם.

48. מבוסס על פי שיעורו של הרב ברוך פז.

49. עב, א.

אוכל טבלים בגללה. וכמובן שיש לקשר דיון זה לשיטות השונות בטעמה של כתובה. ויש לדיון זה מספר נפקא מינות, כגון אשה שניסתה להכשיל את בעלה באכילת טבלים ולא הצליחה, האם יש לה דין "עוברת על דת"?

ר"י⁵⁰ סובר שיש לה דין "עוברת על דת", משמע משיטתו, שגדר "עוברת על דת" הוא כשאין סיכוי להמשך חיי נישואין.

אך רבינו שמשון⁵¹ סובר, שרק כשהאישה מאכילה את הבעל איסורים בפועל, היא מוגדרת בתור "עוברת על דת", משמע משיטתו שגדר "עוברת על דת" הוא רק כשיש סיבה ממשית לגרשה.

קישורים נוספים

אולי ניתן לקשר את הדיון מהו תפקיד הכתובה, לעוד ארבעה עניינים במסכת.

א. "חינא" - בשלושה מקומות במסכת מופיע המושג "חינא":

1. לגבי דעת רבי טרפון⁵², שסובר שמי שמת והניח נכסים מועטים, האישה קודמת לבעל חוב וליוורשים בגביית הכתובה, משום חינא.

2. לגבי דעת רב אחא שר הבריה⁵³ שסובר שאישה יכולה לפרוע כתובתה שלא בפני בעלה, משום חינא.

3. וכן מובא⁵⁴ לגבי אשה אלמנה או גרושה מן האירוסין, שהיא יכולה למכור למזונות שלא בפני בית דין, ומסביר עולא, שהטעם הוא משום חינא.

נחלקו הראשונים בהבנת המושג "חינא". רש"י⁵⁵ מסביר, שעל ידי שנתקן תקנות לטובת האשה, האשה תסכים להינשא. הערוך⁵⁶ מסביר, שעל ידי שנתקן תקנות לטובת האשה, האשה תהא משרתת לבעלה בכל כוחה, ומתוך כך תמצא חן בעיני הבעל, "ויהיה שלום בינו לבינה". המכנה המשותף לשני ההסברים הללו הוא, שבשניהם אנו מתקנים תקנות לטובת חיי הנישואין הנוכחיים.

אך תוספות⁵⁷ מביא ר"ח, שמסביר שאנו מתקנים תקנה בשביל אחרי הנישואין, בכדי שיקפצו עליה אנשים לאחר שתתגרש או תתאלמן. וניתן לקשר מחלוקת זו לטעמה של הכתובה, אם הטעם הוא לאחר הנישואים, כתוספות, או מתאים הסבר הר"ח, ואם הטעם הוא משום שלום בית בזמן הנישואים, כירושלמי, מתאימה שיטתם של הערוך ורש"י.

50. שם, תוספות ד"ה אי.

51. שם.

52. פד, א.

53. פת, א.

54. צז, ב.

55. פד, א ד"ה משום חינא.

56. מופיע בשולי הגמרא בדף פד, א.

57. פד, א. ד"ה לכתובה.

ב. מי מוחזק בכספי הכתובה? אולי ניתן לקשר לדיון על תפקיד הכתובה, שדנו בה האחרונים⁵⁸ מי מוחזק בכספי הכתובה, הבעל או האשה? לשיטת הירושלמי, שהכתובה נועדה לזמן הנישואים, מתאים שהאשה תהא מוחזקת בכספי הכתובה⁵⁹. אך לשיטת התוספות, שהכתובה נועדה רק לאחר חיי הנישואין, מתאים שהכתובה תחשב ברשות הבעל עד רגע ההתאלמנות או הגירושין⁶⁰.

ג. האם מותר לבעל למכור את שדותיו המשועבדים לכתובת אשתו? הגמרא אומרת⁶¹, שמעיקר הדין מותר לבעל למכור נכסיו המשועבדים לכתובת אשתו. אך המשנה מביאה עצה טובה, שלא כדאי לבעל למכור את הנכסים הללו.

בביאור העצה הטובה, נחלקו הראשונים. רש"י⁶² מסביר, שהעצה הטובה היא, שאם הבעל ימכור נכסיו, עלול להיגרם מצב שלא יהיה לאשה מהיכן לגבות את כתובתה, ולדעת רבי מאיר, יהיה אסור לבעל להשהותה, שהרי אין לה כתובה. תוספות⁶³ מסביר, שהעצה הטובה היא, שאם הבעל ימכור נכסיו, עלול להיגרם מצב שלא יהיה לאשה מהיכן לגבות את כתובתה, והיא תהיה קלה בעיניו להוציאה. אם כן, שוב אנו רואים את שתי הגישות בטעמה של הכתובה. אם הכתובה היא קנס, אז טעמו של התוספות מאוד מובן. ואם הכתובה היא חוב, טעמו של רש"י מבואר מאוד.

ד. דעת רבי מאיר⁶⁴ - דבר אחרון ומתבקש הוא, לקשר את דעת רבי מאיר לסברת הירושלמי. רבי מאיר סובר: "כל הפוחת לכתולה ממתאים ולא למנה ממנה - הרי זו בעילת זנות", והגמרא⁶⁵ מסבירה בדעתו, שהטעם הוא משום ש"לא סמכא דעתה", כלומר, אין היא סומכת על הנישואין שביניהם, ולכן הנישואין כאילו פוקעים. והגמרא מרחיבה ואומרת, שאף לשהות עם אשתו זמן מועט בלא כתובה, יהיה אסור לדעת רבי מאיר⁶⁶. וכמה מתבקש הוא לקשר דעתו לסברת הירושלמי בטעמה של כתובה, שכל תפקיד הכתובה הוא הקישור בין הבעל לאשתו, וברגע שאין כתובה, הקשר בין בני הזוג מתערער, ולכן האשה לא סמכא דעתה על הנישואין ובעילתו היא בעילת זנות.

58. עיין שב שמעתתא, שמעתתא א אות כד.

59. שיטה זו אולי נמצאת בעיון בדברי התוספות ר"ד על דף יב, ב.

60. שיטה זו אולי ניתן לדייק מדברי הרשב"א ט, ב. ד"ה הא, ועיין גם במג, ב במחלוקת ר"י ורבנן, שאולי ניתן לתלות מחלוקתם בסברות אלו.

61. פא, ב.

62. שם, ד"ה עצה טובה.

63. שם, ד"ה אלא.

64. נד, ב.

65. גו, ב. וכן פסקו כל הראשונים והשו"ע אבה"ע"ז, סו, ג.

66. נז, א.

סיכום

הצגנו במאמר זה, שיטה שונה לתפיסה הקלאסית של הכתובה, בגישה זו ניתן להבין את המנהג, שפשט במספר בתים, לתלות את הכתובה בביתם ברוב פאר והדר, שהרי כתובה זו מסמלת את הקישור והחיבה בין הבעל לאשתו.

כעת גם מובן המנהג⁶⁷ להדר ביופי המראה של הכתובה.

ומצאתי בשם אחד מהצדיקים⁶⁸ "שהיה מדקדק מאוד בכתובות, ואף גם זאת עשה שאם בא לפניו זיווג שלא היה ביניהם שלום בית, ציווה להביא לו הכתובה לבדוק אותה, כי קבלה בידו שקלול בכתובה גורם מניעת שלום".

ומידה טובה גדולה ממידת פורענות, ולכן בודאי שכתובה כשרה ומהודרת, מביאה לשלום ואחוזה בבית.

67. מובא בשבט בנימין סימן שד.

68. הגה"צ מנאסאד זצ"ל, מובא בשו"ת אפרקסתא דעניא סימן פא.